

Andrii Bardetskiy*

(review) **E. A. Kravchenko.**

The Kizil-Koba Culture in the Western Crimea

[*Kizil-kobanska kultura u Zakhidnomu Krimu*].

Kyiv, Lutsk: Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine 2011; 272 pages, 196 figures.

In the first decade of the new century a young researcher on the early Iron Age in the Western Crimea has enhanced archaeological knowledge and understanding of chronology on the peninsula by her research on the monuments of the Kizil-Koba Culture (hereafter – KKC). She is known for her publications of research at the Uch-Bash settlement, the most important monument of the Western group that may solve many issues related to the KKC, which are traditionally identified as the “Tauri” ethnic grouping known from classical sources. Three hundred copies of this peer-reviewed monograph have been published by DP «Volyns’ki starozhytnosti» (State Enterprise „The Antiques of Volyn”). This is a scientific publication of the Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine based on the thesis of Evelina Kravchenko (Kravchenko 2008), and appears in the Ukrainian language. The work consists of four main sections, and includes figures and a catalogue of sites. The author’s introduction raises the very important issue of establishing a clear chronology and periodization of the KKC complexes in the Western Crimea, bearing in mind that existing schemes date back to the 1950s and require review and refinement.

The first section presents the history of investigation of the classical written sources of the indigenous people of Crimea, the history of archaeological research on KKC sites, the statement of basic scientific concepts and outlines the current state of the research area. All historiographic references are accompanied by the author’s comments. In this section the author defines the research problem addressed in the following sections.

* State Enterprise „The Antiques of Volyn”, Archaeological Rescue Service of Ukraine, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, 43010 Lutsk, Kopernik street 36a, Ukraine; Bardecl@yandex.ru.

The second section is devoted to sources and methods of research and consists of three parts. The first of these reviews and analyses the classical written sources of Crimea and Taurica with reference to information related to the «Tauri» ethnic group. In the following part the author describes the main group of archaeological sites and their current state of research, outlines the material culture and analyses their information value. In the third part she identifies those archaeological objects and materials which support classification and periodization, outlining her methodological principles, describing her methods of research and introducing the basis for categorisation.

In the third section of the volume, which is the largest, a detailed classification of the ceramic assemblage is presented, drawing on the chronology of KKC complexes and typological analysis.

In the important fourth section the author presents a periodisation of KKC artefacts, the main basis for which are the chronological horizons and types of ceramics identified in the previous section. The main body of text ends with conclusions, a brief English summary, and an afterword with acknowledgments and plans for future research.

In the catalogue that follows, all 196 figures are grouped together in a clear structure. First, there are maps with the locations of the KKC monuments in the Western Crimea and contemporary monuments, presented according to chronological periods. Next, there are topographical plans of sites and plans of excavations and objects. Then there are figures of individual assemblages of all the materials described in the book. These are mainly drawings and, rarely, black and white photographs. Representative illustrations of all types of KKC ceramics are presented side by side for easy comparison. The illustrations include typological tables of ceramics, a chronological table of KKC monuments, a table comparing KKC horizons with the Lower Danube Region, the Northern Black Sea Steppes Region, Central Europe, the Aegean Region and the North Caucasus. Finally, there is a table of typical compositions, motifs and styles of ornament on KKC ceramics.

An appendix catalogues 71 Bronze Age and Early Iron Age archaeological sites in the catchments of the Chorna, Belbek and Kacha rivers. The monograph ends with an unnumbered list of references and archival materials and a list of abbreviations.

In the introduction Evelyn Kravchenko states that a relative chronology has been used and that absolute dates can only be used in the

case of later monuments with antique material. This is because of the lack of metal and other well dated items in association with material culture from KKC settlements and simple graves. Therefore, resolving synchronicity, chronology and periodization of KKC monuments of the western group using pottery can only be achieved with the reference to other archaeological sites. Thus, ceramics from 107 KKC settlements were used to create a classification: Uch-Bash, Sakharna Holovka, Chorna Richka, Kavkaz, Enerhetyk, Komysheve, Laboratorne, Traktyrnyi mist, Martynivs'ka balka and antique Kerkinityda. Materials from settlements, cemeteries and other sites have been used, but the stratigraphic results and the state of research do not allow their use for detailed analysis.

In the classification system presented by the author, different categories of vessels are grouped in terms of surface finish: unpolished (by convention – kitchen) and polished (by convention – table or festive) pottery. The smallest unit of taxonomic classification, the type, was selected from within the ceramic groups. This allowed identification of artefact groups by form, ornament and technology, which date to narrow time periods. The selection took account of all criteria such as ornament, the motivation and method of deposition, surface treatment and moulding compounds, firing, peculiarity of technology and form. On the basis of these characteristics, sets of types were associated and attributed to chronological horizons in certain areas. Allowing that horizons are not strict chronological periods and may or may not border the next known horizon, a total of nine such horizons were identified, the first of which is divided into two. The identification of types across all horizons has been completed, and the main chronologically diagnostic feature is the decoration of the ceramics, while the shape and profile of vessels is a more constant feature, associated with global cultural changes in the region.

In the typological analysis selected types are grouped into 26 classes, based on the similarity of forms of pottery. These classes are distributed over wider typological groupings, with functional categories which correspond to vessel forms. The entire ceramic assemblage is divided into six categories according to the profile of the upper half of the vessels, which generally corresponds to their functional purpose: pot-like (types 1–9), jar-like (type 10), amphora-like or similar (or vase-like) (types 11–15), cup-like (types 16–22), bowl-like (types

23–26). The author observes that the classes are grouped in functional synchronic and chronological sequences in the selected horizons. Thus, the grouped synchronous classes revealed broad archaeological periods, which reflect not only a chronological span, but also the cultural and ethnic influences and characteristics of archaeological cultures. Overall, these periods correspond to all previously proposed schemes for the early Iron Age of the Black Sea Region (including the Crimea), confirming the value of both the classification and typology of the ceramics.

The first of these periods, the late pre-Taurian, includes the first four horizons and dates from the second half of the 11th to the second half of the 9th century BC, (NaA2-NaV2). It is synchronous with late monuments of the Bilozers'ka culture and sites of the Babadag type I/II. The artefacts of the western group of this period are the earliest of the KKC and relate to its formation. A common feature of this period is a strong influence from neoclassical Hallstatt culture (Gava, Babadag, Chisinau-Corlatel), which is manifested as the traditional polished *recherché* pottery that may suggest an emergence of the pre-Taurian items in this circle. The material types of that period are based on the substrate of the Late Bronze Bilozers'ka Culture of Western and Eastern Crimea. No cemeteries of that period are known in the western group of monuments, while the tools found in the settlements are mainly associated with agriculture, ceramic production and metal production.

The second period, early pre-Taurian, dates from the second half of the 9th century BC to the mid 8th century BC (NaV2/3-NaS (early phase)). The majority of ceramics are innovative and mark the beginning of the period. A secondary development of types of western origin is evidence of active contacts with middle Hallstatt NaV2/3-NaS (Babadag III Bessarabia, Cozia-Saharna) cultures, as well as with the Chernoles culture of the middle Podnistrovya. The evidence for direct contacts with the North Caucasus is confirmed by classes of ceramics which appear in different horizons of the period. These did not develop further, suggesting an episodic and numerically small Caucasian presence in the population of the western group of monuments of the pre-Taurian period. Contemporary cemeteries are unknown in the western group of the KKC. Tools from settlements, as in the previous period, are agricultural and suggest the development of handicraft spinning and weaving and pottery.

The third period, the Taurian, begins in the second half of the 8th century BC and continues to the middle of the 4th century BC, ending as the KKC fades away and is probably absorbed by the Late Scythian Culture. By this time the native population of the Southern Crimea was called «Tauri» in classical written sources. The Taurian period is divided into two phases, corresponding to the chronological distribution of types dated by analogy with assemblages of other cultures that do not contain antique imports, and to the discovery of KKC ceramics in ancient complexes and the presence of ancient ceramics among those of the KKC. The early phase starts in the second half of the 8th or at the turn of the 8th/7th centuries BC and transforms into the late phase in the second half of 6th century BC with the emergence of the first ancient settlements in West Crimea. The later phase continues until the mid-late 4th century BC and ends with the disappearance of the Kizil-Koba settlements as a result of an expansion of the territory of Kherson. The author suggests that in the Taurian period the native Western Crimea was a periphery of the Central Crimea, where a barbarian state formed later on. Analogies to the types of horizons in the early phase suggest a pre-Caucasian and Azovian origin for new classes of vessels, in a continuation of the eastern line of contacts of the western group of the KKC. Stone burial chests with collective flexed burials, analogous to those of the Kuban culture, are synchronous with the horizons of the Taurian period. The earliest of the cemeteries are on ridges and are unenclosed. From the second half of the 6th century BC chronology is tied to antique imports, and at the turn of the 6th/5th century BC, the pottery is influenced by Geto-Dacian Cultures. Cemeteries still contain stone burial chests on ridges, but they are now enclosed.

Evelyn Kravchenko makes clear this work is not the final word in the study of the Iron Age of Western Crimea. Her excavations and exploration of the Valley of Inkerman and Uch-Bash settlement have not only formed the basis of this study, but also revealed the remains of an iron production centre, the materials from which date back to early pre-Taurian period. The author suggests that this may be one of the earliest centres of iron production in Eastern Europe, the others already known located in the Caucasus and South Ural.

References

- Kravchenko E. A. 2008. *Kyzyl-Kobyns'ka kultura y zakhidnomu Krymu.*: Avtoreferat dysertacii kandydata istorychnykh nauk; Institute of Archeology, NAS of Ukraine, Kyïv, 17pp.

Андрій Бардецький

(рец.) Е. А. Кравченко.

Кизил-кобинська культура у Західному Криму.

Київ, Луцьк: ІА НАН України, 2011; 272 с., 196 рис.

Молода дослідниця Західного Криму ранньозалізного віку своєю плідною працею над пам'ятками кизил-кобинської культури (далі – ККК) в першому десятилітті нового століття значно заповнила білі плями у сучасній археологічній карті півострова і в хронологічній схемі пам'яток цього часу. Найбільше вона відома своїми публікаціями результатів дослідження поселення Уч-Баш – найбільш важливою пам'яткою західної групи у вирішенні багатьох питань пов'язаних з ККК, яку традиційно співвідносять з етнонімом «таври» античних джерел.

Рецензована монографія вийшла друком у видавництві ДП „Волинські старожитності” тиражем у 300 екземплярів. Вона є науковим виданням Інституту археології НАН України і видана в авторській редакції українською мовою. Основою цієї роботи стало дисертаційне дослідження Евеліни Кравченко (Кравченко, 2008). Праця складається з чотирьох засадничих розділів, ілюстрацій і каталогу пам'яток. Розпочинається вона з авторського вступу, в якому надзвичайно актуальним питанням визначається вироблення чіткої схеми хронології та періодизації матеріального комплексу кизил-кобинської культури Західного Криму, враховуючи, що періодизаційні і типологічні схеми культури біли здійснені ще у 1950-х р.р. і вимагають перегляду та уточнення.

У першому розділі висвітлено історію вивчення античних писемних джерел про тубільне населення Криму, археологічних досліджень пам'яток ККК на різних етапах, формування основних наукових концепцій, та окреслено сучасний стан проблеми. Усі історіографічні моменти супроводжуються авторськими коментарями та критикою. А на ґрунті виділених дискусійних питань авторка визначає, в підсумку, дослідницькі завдання у вивченні ККК, які були певною мірою розв'язані в наступних розділах.

Другий розділ присвячений джерелам і методиці дослідження і складається з трьох підрозділів. В першому з них розглядаються і аналізуються античні писемні джерела про Крим і Таврику на предмет інформації пов'язаної з етнонімом „таври”. В другому підрозділі виділено і описано основні групи археологічних пам'яток і стан їхньої дослідженості, здійснено загальний огляд залишків матеріальної культури та проаналізовано їхню інформативність. Вкінці зазначено археологічні об'єкти, матеріали з яких були опорними для побудови основних засад класифікації і періодизації. У третьому підрозділі авторка обґрунтува-

ла методологічні принципи, описала методику дослідження і категоріально-дефініційний апарат.

В третьому, найбільшому, розділі докладно представлені класифікація кераміки, визначені на її основі синхронізація і хронологія комплексів ККК, а також типологічний аналіз.

В ключовому четвертому розділі авторка презентує періодизацію кизил-кобинських пам'яток, основним матеріалом для якої є виділені в попередньому розділі хронологічні горизонти і типи кераміки.

Завершується текстова частина висновками, коротким резюме англійською мовою, та післямовою з висловленням подяк і наміченням напрямків майбутніх досліджень.

Усі ілюстрації об'єднані в один альбом, який поміщено після тексту. Він складається з 196 рисунків, згрупованих у чітку структуру. На початку знаходяться карти розташування пам'яток ККК в Західному Криму та синхронних їм пам'яток, враховуючи хронологічний поділ. За ними слідує топографічні плани пам'яток і плани розкопів та досліджених об'єктів. Далі подано ілюстрації окремих комплексів усіх використаних в роботі матеріалів, представлених графічними рисунками і, рідше, чорно-білими фотографіями. Після них, послідовно проілюстровано усі виділені типи кераміки ККК з використанням попередніх зображень найбільш презентативних форм з кожного горизонту. А завершують ілюстративну частину типологічні таблиці керамічного посуду по окремим категоріям, періодизаційна таблиця пам'яток ККК, синхроністична таблиця горизонтів ККК з пам'ятками Нижнього Подунав'я, степів Північного Причорномор'я, Центральної Європи, Егеїди і Північного Кавказу і, на кінець, таблиця типових композицій, мотивів і стилів орнаменту на кераміці ККК.

У додатку поміщено каталог археологічних пам'яток доби бронзи і раннього заліза у басейнах річок Чорна, Бельбек і Кача. Він містить 71 позицію. Завершується монографія списком використаної літератури і архівних матеріалів без нумерації і переліком застосованих скорочень.

У вступі Евеліна Кравченко зазначила, що з огляду на відсутність у матеріалах кизил-кобинських поселень металевих речей та іншого добре датованого матеріалу, а також малу інформативність поховань, у роботі як базову використано відносну хронологію, а абсолютні дати є опорними лише для пізніх пам'яток із супровідним античним матеріалом. Тому, базис для вирішення питання синхронізації, хронології і періодизації кизил-кобинських пам'яток західної групи дозволяє створити лише опрацювання керамічного посуду із залученням інших археологічних об'єктів. При побудові класифікації було використано кераміку із 107 археологічних комплексів із кизил-кобинських поселень Уч-баш, Сахарна Головка, Чорна Річка, кавказ, Енергетик, Комишеве, Лабораторне, Трактирний міст, Мартинівська балка і античних комплексів Керкінитиди. У роботі використовується також матеріал інших поселень, могильників та місцезнаходжень, стратиграфічні спостере-

ження та рівень дослідженості яких не дозволяють використати їх матеріал для вузького аналізу.

В системі класифікації, представленої авторкою, різні категорії посудин були об'єднані між собою за групою показників обробки зовнішньої поверхні у рамках класів – неліскованої (умовно-кухонної) і ліскованої (умовно столової або парадної) кераміки. У рамках класів кераміки було виділено найдрібнішу класифікаційну таксономічну одиницю – вид, що є інструментом для виокремлення групи артефактів, існуючих у вузький проміжок часу, що відповідає хронологічному горизонту і відбиває єдність форми, орнаменту і технології виготовлення. При виділенні враховувались усі критерії – орнамент, його мотив і спосіб нанесення, обробка поверхні, формувальна маса, випал, особливості технології виготовлення і форма. По виділених статичних ознаках сукупність видів у комплексах було синхронізовано і об'єднано у просторово-часові одиниці – хронологічні горизонти – вузькі проміжки часу, що характеризуються певним набором ознак матеріальної культури. Враховуючи, що горизонт не є періодом і може межувати або не межувати із наступним відомим горизонтом. Всього було виділено дев'ять таких горизонтів, перший з яких розділений на два. Видовий склад усіх горизонтів у функціональному значенні виявився повним. Основною їх хронологічною ознакою є орнамент на кераміці, тоді як форма і профілювання посудин є більш сталою ознакою, пов'язаною із глобальними культурними змінами у регіоні.

У ході типологічного аналізу виділені види було згруповано у типи. В основу типології було покладено принцип подібності форми керамічного посуду. Всього було виділено 26 типів. Їх розподілено по ширшим типологічним щаблям – категоріям за їхнім функціональним призначенням, якому і відповідає форма посудини. Увесь посуд поділяється на шість категорій відповідно до профілювання верхньої половини посудини, що, загалом, відповідає їх функціональному призначенню: горщикоподібні (типи 1–9), банкоподібні (тип 10), корчаго подібні (або вазоподібні) (типи 11–15), кубко/кухлеподібні (типи 16–22), мископодібні (типи 23–26). В результаті аналізу авторкою було виявлено, що типи групуються у функціональній синхронності і хронологічній послідовності по виділених горизонтах і змінюють один одного. Таким чином, згруповані синхронні типи виявили археологічні періоди – ширшу за горизонти часову категорію, що відбиває не тільки часові межі, але і тенденції культурних і етнічних впливів і ознак у археологічній культурі. Загалом, ці періоди відповідають усім запропонованим раніше схемам, побудованим на періодизації ранньої залізної доби Надчорномор'я, в тому числі і Криму, що підтверджує правильність як методики класифікації, так і типологізації кераміки.

Перший період – старший дотаврський – датується другою половиною XI – серединою IX ст. до н.е. (НаА2-НаВ2). Він є синхронним пізнім пам'яткам білозерської культури та пам'яткам типу Бабадаг I/

II. До нього належать перші чотири горизонти. Пам'ятки західної групи цього періоду є найбільш ранніми у ККК і пов'язані з її утворенням. Загальною рисою цього періоду є сильний вплив з боку кола культур некласичного гальштату (Гава, Бабадаг, Кишинеу-Корлатень), який проявився у традиційній лискованій вишуканій кераміці, що може свідчити про входження старожитностей дотаврського періоду до цього кола. Матеріальні типи цього періоду сформувалися на пізньобронзовому білозерському субстраті Західного і Східного Криму. Некрополи цього часу у західній групі пам'яток невідомі. Серед знарядь на поселеннях переважають пов'язані із землеробством, керамічним і ливарним виробництвом.

Другий період – молодший дотаврський – припадає на другу половину IX – середину VIII ст. до н.е. (НаВ2/3-НаС (рання фаза)). Більшість керамічних типів майже усіх категорій є інноваційними і маркують початок періоду. Серед цих інновацій подальший розвиток у рамках періоду отримують типи західного походження, які є свідченнями активних контактів з культурами середнього некласичного гальштатського часу НаВ2/3-НаС (Бабадаг III, Басарабі, Козія-Сахарна), а також з пам'ятками чорноліської культури Середнього Подністров'я. Фіксуються також свідчення прямих зв'язків з Північним Кавказом. Типи кераміки, які на це вказують, з'являються у різних горизонтах періоду, але не отримують подальшого розвитку, що свідчить про епізодичність і незначну кількість кавказького компоненту серед населення західної групи пам'яток молодшого до таврського періоду. Могильники цього часу у західній групі ККК також не відомі. Знаряддя на поселеннях, як і в попередній період, мають землеробський характер, свідчать про розвиток прядильного ремесла і ткацтва, гончарного ремесла.

Третій період – таврський – починається у другій половині VIII ст. до н.е. і продовжується на пам'ятках західної групи ККК до середини IV ст. до н.е., закінчуючись нівелюванням ККК і, ймовірно, поглинанням її пізньоскіфською. За цього часу місцеве населення Південного Криму отримало назву „таври” у античних писемних джерелах. Таврський період поділяється на дві фази, що відповідає хронологічному розподілу видів, датованих за аналогіями у комплексах інших культур, що не мстять античних імпортованих, і за знахідками кераміки ККК у античних комплексах та наявністю античної кераміки у кизил-кобинських. Рання фаза починається у другій половині VIII або на зламі VIII/VII ст. до н.е. і змінюється пізньою фазою у другій половині VI ст. до н.е. із появою перших античних поселень у Західному Криму. Остання в свою чергу продовжується тут до середини – кінця IV ст. до н.е. і закінчується зникненням кизил-кобинських поселень у процесі розширення території Херсонської держави. Авторка припускає, що за таврського періоду тубільний Західний Крим є периферією Центрального, де у пізніший час і постає центр варварської держави. Аналогії до видів горизонтів ранньої фази свідчать про перед кавказьке та приазовське походження

нових типів посуду, і є продовженням східного вектору контактів західної групи ККК. Із горизонтами таврського періоду синхронізуються могильники кам'яних скринь із колективними похованнями у скорченому положенні, речовий комплекс яких знаходить аналогії у кубанській культурі. До найбільш ранніх належать гряди кам'яних скринь без огорож. Починаючи з другої половини VI ст. до н.е., основою для хронологічними реперами стають античні імпорти. На зламі VI/VІ ст. до н.е., у керамічному комплексі знову фіксуються західні впливи, пов'язані з гето-даками. Могильники цього часу представлені грядами кам'яних скринь у огорожах.

Евеліна Кравченко зазначає, що дана праця не є кінцевою крапкою у вивченні залізної доби Західного Криму. Проведені нею розкопки і розвідки в Інкерманській Долині і на поселенні Уч-Баш, не тільки підтвердили висновки цього дослідження, а й відкрили залишки осередку металургії заліза, матеріали з якого датуються молодшим дотаврським періодом. Авторка припускає, що це може виявитись одним з ранніх центрів виробництва заліза у Східній Європі, третій, крім вже відомих кавказького і південноуральського.

Література

Кравченко Е. А. 2008. Кизил-Кобинська культура у західному Криму.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Інститут археології НАН України. Київ, 17 с.

